

A KIJÓZANÓDÁS KORA

KOLOZSI LÁSZLÓ

A nagy dobás, a Krízispont sok mindent feltár a jelenkori bankrendszer és a kapitalizmus hibáiból, valójában azonban sokkal nagyobb baj van jelenlegi gazdasági rendszerünkkel.

John Maynard Keynes-nek (1883-1946), a modern közgazdaságtan megalapítójának, ma már nem csak az állításait bírálják, hanem a befektetési rendelkezéseit, vagyonekezelési stratégiáját is. Keynes, mint az angol kormányhoz közel álló, majd abban szerepet is vállaló közgazdász, valóban nem minden fontosabb folyamatot látott előre, voltak rossz húzásai, veszteségei, különösen, amikor még túl széles volt a portfóliója. De akármennyire is bennfentes volt, akármennyi információhoz jutott, tudásával nem élt vissza, azt nem használta el alantas, rövid távú befektetési célokra.

Mit tesz egy befektetési bankár, ha megtudja, hogy országa rövidesen hadat üzen: egyrészt az árupiacon vásárol be, jelentős tételben olyan áruból, melyről azt hiszi, hamarosan hiánycikk lesz, másrészt befektet acélipari konsernekbe, olyan cégekbe, melyek jelentős beszállítói lesznek a hadiparnak. Ha olyan cégbe akar investálni, mely az egyenruhát szállítja, akkor tudnia kell biztosan, ki lesz, aki a hadügyet ellátja. Kik a konkurensek. Vagyis kell egy belső információ ahhoz, hogy sok pénz tegyen a cégbe. Keynes a nagy gazdagsági világválság után azt vallotta, hogy olyan cégbe kell fektetni, amiről rendelkezünk hasznos információkkal. De ha egyenruha beszállítóba fektetett volna, rosszul érezte volna magát. Volt, ahogy Paul Krugman mondja, egy befektetési imperatívusza, egy olyan érzet, nevezzük lelkiismeretnek, befektetői becsületnek, ami ettől visszatartotta volna: emberek halálán nem élösködünk. Krugman szerint nem, de Naomi Klein és más, már-már összeküvés-elmélet hívőknek is mondható közgazdászok és filmesek szerint, ez az érzés a mai közgazdaságtanból – mely-

nek első számú alakja a részben magyar, beregszászi Milton Friedman, és amit nevezhetünk neo-liberális, szabadpiaci közgazdaságtannak –, ez kiveszett.

Nem tudom pontosan megítélni, mivel nem Amerikában élek, hogy ez mennyire igaz, de ha a bankárokról, befektetőkről, brókerekről szóló újabb játékfilmeket – *Tőzsdecápák: A pénz nem alszik* (*Wall Street: Money Never Sleeps*, 2010 – Oliver Stone), *Krízispont* (*Margin Call*, 2011 – J.C. Chandor), *A Wall Street farkasa* (*The Wolf of Wall Street*, 2013 – Martin Scorsese), *A nagy dobás* (*The Big Short*, 2015 – Adam McKay) – nézzük, úgy tűnik, jogos a lelkiismeret eltűnéséről beszélni.

A felsorolt filmek mindegyikének hőse anti-hős, tehát semmiképpen sem egyértelműen pozitív alak (ez a korszellem-

nek is betudható, hiszen az akció és szuperhős filmek hőseit is ebbe az irányba tolták el a forgatókönyvírók; ez a kor már

Az elnök embereinek, hanem a *Kártyavámak* a kora). Ám az még meglepőbb, hogy ezeket az anti-hősöket maga az alkotás mennyire nem ítéli el: Belfort, a Wall Street nagyszabású csalója (hiszen ő valójában az), nem úgy végzi, ahogy a korábbi anti-hős Martin Scorsese filmek anti-hősei (nem sárban és vérben), *A nagy dobás* hősei meg mintha egyenesen pozitív alakok lennének, ábrázolásukban alig van fekete vonás. Szurkolunk nekik, hogy szedjék meg magukat, ugyanakkor az csak halvány árnyalatként van jelen, még konkrétabban az inzertekbe száműzve, hogy tevékenységük nyomán 8 millió em-

„Egyszerűen csak shortra játszik”

(Adam McKay: *A nagy dobás* – Christian Bale)

ber veszíti el a munkáját és 6 millió lesz hajléktalan, csak az Egyesült Államokban. Nem közvetlenül őket okolhatjuk ezért: a film három főbb szálán megmutatott befektetők mindegyike egyszerűen csak shortra játszik. Igaz tudják, hogy ez a short nem csupán egy kis gyengüléssel, hanem a világgazdaság megroppanásával jár majd. Mindannyian felfedik, hogy az amerikai jelzálogkötvény kibocsátási metódus (volt, aki a kutyája nevére is hitelt vett fel) milyen mutatókat indukál majd, és annak milyen következményei lesznek, de eszük ágában sincs a pénzügyi felügyelethez vagy a nyomozati szervekhez fordulni, amikor rájönnek, hogy a világgazdaság megroppanásán – amire amúgy majdnem ráment Izland, Görögország, Olaszország – mennyit kasszálhatnak. Ez a film mélyén vonuló sötét áramlat alig látszik a banki szakzsargon zubogása alatt. Az egyik hős erkölcsi dilemmája – megnyomja-e a gombot, amivel egymilliárdot kereshet – ugyan elég sarkított, és elég fontos dramaturgia ponton tűnik fel, mégis, a film úgy van felépítve, hogy szinte fellépezünk, amikor Mark Baum igent mond az eladásra.

Befektetési bankárral néztem meg a legfontosabb Wall Street-filmeket, arra kértem, elsősorban szakmai szempontból értékelje azokat: a *Szerepcseré* (*Trading Places*, 1983), a *Füstbe ment terv* (*Barbarians at the Gate*, 1993), a *Brókerarcok* (*Boiler Room*, 2000) mind rosszul vizsgázott: a két film ami szerinte nem tartalmaz komolyabb tévedést, aminek hihetünk, ami pontosan ábrázolja a világot, a *Krizispont* és a *Tőzsdecápák*.

A *Krizispont* szerinte abból a szempontból is elég jó, hogy sokszor még a fontosabb szereplők sem tudják, ki a cégcsoport, a nagy pénz ura. És felhívta a figyelmemet arra, amit már szinte mai gazdasági közhelyként emlegetnek, ma körülbelül a népesség 2 %-át kitevő réteg kezében van a világgazdaság közel 80 %-a. És ez vezethet, szerinte a morál kopásához. Azt mondta, bárcsak igaza lenne Friedmannak, de a helyzet sokkal rosszabb: a korporációk, nagy cégek kezében van a gazdaság jelentős része, és ezek a cégek, mivel cégek, nem személyek, nem rendelkeznek morális tartalékokkal. S nincsenek morális megfontolásaik a cégvezetőknek sem. E cégek döntenek arról, mi legyen az üzlet: szerinte egy kis start up vállalkozás csak álmodhat arról, hogy a csúcshelyzetekhez tud törleszkedni, ha nincs elég erős lob-

bi a háttérben, semmit sem ér (ez a jelenség egyébként megjelenik *A nagy dobás*ban is). Elmondta, hogy egy biológiai kutatás, amit ő is támogatott, mert fontosnak tartott, csak akkor tudott falakon áttörni, amikor azt felkarolta egy a nagy gyógyszergyártókat képviselő Tel Aviv-i konzern. A piacot a nagy cégekkel összefonódó, a politikát is szolgáló lobbisták tartják a markukban.

Az olyan filmek, mint a *Krizispont* vagy *A nagy dobás*, a rendszer működését –, még ha világosan meg is mutatják, azt – nem bírálják, nem mondják ki, ami egyébként következne mindabból, ami a vásznon történik: az amorális gazdaság az ellen hat, aki a gazdaság fenntartója, a közkatona, a dolgozó ellen. Ő a legnagyobb vesztes.

*A nagy dobás*ban a legkisebb mellékszerep a lakását elvesztő feketének jut, aki nagy családját kénytelen egy kis furgonba bezsupplolni, amikor beüt a krach.

A felszín alatti áramlások világát az anti-kapitalista és anti-globalista filmek mutatják meg. Ezekkel csak az a baj, hogy nagyon nehéz kiválasztani, melyiknek is higgyünk: Michael Moore válságdokujja, a *Kapitalizmus: Szeretem!* (*Capitalism: A Love Story*, 2009) igazi infotainment film, a manipuláció lólába eléggé kilóg, a *The Corporation* (2003) tisztességes, de unalmas munka, egy felkészült neo-liberális elég könnyen cáfolhatja állításait, elsősorban azzal érvelve, hogy szabad piac nélkül, vállalatok nélkül sosem lett volna elérhető a mai jólét. Hatásos, de ugyanakkor hamis hangoktól megsemmes

„Más nem érdekli, csak a profit”

(J.C. Chandor: *Krizispont* – Kevin Spacey)

az a kis doku-sorozat, amiben norvég divat- és márkőrült lányokat visz el a stáb azokba a thai, bhutáni falvakba, ahol a divattermékek készülnek – hogy ott, látva a körülményeket, magukba szálljanak,

sírjanak egy kicsit, mintegy megindítva mindazokat, akik nem tudtak arról (mert a Holdon éltek), hol és hogy készülnek a Nike cipők. Joe Pilger hasonló kiindulási alaptól – meg kell mutatni a márkahű vásárlóknak, hogyan készül, amiért rajonganak – alkot tekintélyes ideje doku filmeket, és életművén a makula legfeljebb csak szélsőbalos diktátorok iránti rajongása lehet (a Chavezzel készült interjúja elég árulkodó). A legnépszerűbb videómegosztókon elérhető videók egyike, az *Egy százalék* (*One percent*, 2006 – Jamie Johnson) az amerikai társadalombiztosítási rendszer anomáliáit tárgyalja, a *Corporate Fascism* (2010) a nagy amerikai cégek kíméletlen üzletpolitikáját. Az olyan filmek, mint *A globális pénzügyi összeomlás* (*Global Financial Meltdown*, 2013) vagy a *Túlადagolás* (*Överdos*, 2010 – Martin Borgs) pedig mint tényfeltáró dokumentumfilmek egyáltalán nem vehetők komolyan (nem mutatják fel az ellenoldal érveit, nincsenek a szövegben ellentmondó megszólalók, alkotóik nem érvelnek, csak kinyilatkoztatnak).

A legfontosabb filmek és könyvek az egyébként közgazt nem végzett Naomi Klein nevéhez köthetők: e helyes középkorú nő a No Logo mozgalom anyja, vagyis aki – az egyébként kissé unalmas és túlbeszélt – könyvében először mutatta meg, hogyan épít egy cég márkát,

miképpen döngöli a földbe ellenfeleit. És Naomi Klein írta a *Sokkdoktrínát*, ezt a reveláló erejű, nagyon erős, a közgazdasági végzettséggel nem

rendelkezőket azonnal meggyőző könyvet, melynek lényeges állítása – erre utal a cím – a mai közgazdaságtan, pénzügy-politika a sokkoló eseményeket, mint a Katrina hurrikán, az iraki háború, hogyan fordítja maga javára, és hogyan kezdi el szinte várni, hogy a saját hasznára fordíthassa a történelmi kataklizmákat. Az evidens kérdést tulajdonképpen fel sem teszi: mennyire vagyunk attól, hogy ezeket az eseményeket maga a vezetés, a korporációk fölött álló politika maga idézze elő.

Naomi Klein szerint nem lesz jó vége annak, hogy a cégek – és egyébként az országok is – a folyamatos növekedés bűvöletében élnek. A bővüléshez egyre több piacot kell meghódítaniuk, egyre olcsóbb munkaerőt kell találniuk, egyre több terméket kell – erőszakosan – eladniuk. Nem az a legfőbb baj, hogy ennek következtében a kamaszfiúk/lányok pökhendien és könnyen eldobnak bármit, akár jobb minőséget is, azon az alapon, hogy „no name” cucc, hanem az, hogy a fejlődési kényszer nem fenntartható. Klein szerint a nagy nemzetek fölött álló szervezetek, mint az IMF, is a rossz oldalon állnak, habár a fenntartható fejlődés mellett tesznek hitet, va-

„Műveljük a kertünket”

(David Cronenberg: *Cosmopolis* – Robert Pattinson)

lójában a szénüzemű erőműveket támogatják, a szennyező energiákat. Beleértve a rossz emberi energiákat is érteni kell.

Vagyis az IMF a szabad piac lekötetettjeként a morál nélküli befektetőket szabadítja ránk. Az olyanokat, mint a *Krizispont* a dúsgazdag két százalékba tartozó hadura (Jeremy Irons játszsa). A kis brókerek azon versengenek, ki mennyi üzletet csinál egy év alatt, az mire elég, hogyan lehet minél hatékonyabban elverni: a Nagy Hal jövedelme, életstílusa még számukra is beláthatatlan. Kalifornia, aminek az egykori body builder, filmsztár, Arnold Schwarzenegger volt a kormányzója, több bevételt termel egy év alatt, mint az Európai Unió (hiszen abban az államban fekszik a Szilícium-völgy). Ha az Egyesült Államoknak csak ez az egy állama megdőlné, nem tudna alóla kiugrani a világgazdaság. Nem igazán megnyugtató tudni, hogy ennek az államnak is a cégek és a politika egybefonódása tartja egyben a gazdaságát.

Jonathan A. Knee *Tévedésből bankár* című nagyszerű könyvében (Knee egykor a Goldman Sachs és Morgan Stanley bankárja volt) arról ír, hogy régen kötelességet éreztek az ügyfelek, az intézmények, a piac iránt, ma már a bankot semmi más nem érdekli, csak a profit. A *nagy dobás* című dokumentumregény szerzője, Michael Lewis (saját élményeit írta meg, tőle származnak

a zseniális kis fogalom magyarázatok, Anthony Bourdain és mondjuk Selena Gomez előadásában a filmben), az *Összeomlásban* a válsággócokat elemzi, és ugyanarra jut, amire Naomi Klein: a cégek kapzsisága oly mértékű lett, hogy a csalástól sem riadnak vissza.

Egyes pszichológusok – többek közt Feldmár András – szerint a szenvedélybetegeket hagyni kell, hogy belefussanak a teljes összeomlásba és kataklizmába: minden segítség csak a rossz státuszt tartja fenn, megerősíti őket abban, hogy számíthatnak valakire. Nem kell maguknak megoldaniuk a problémát. Paul R. Krugman konkrét javaslatokkal állt elő, hogyan kell kilábalni a válságból (az *Elég legyen a válságból!* – *Most!*), tanácsait (a FED pénzpumpa beindítása, az alacsony kamat) Obama megfogadta, és az amerikai gazdagság fel is állt a padlóról (nem sokkal később éppen ennek következtében számos más gazdaság is, így a magyar is. Nem véletlen, hogy Matolcsy György legújabb könyvében Krugman és Stiglitz szinte valamennyit könyvét idézi, Naomi Kleint egyszer sem).

Noam Chomsky és Naomi Klein szerint az igazság pillanata – ez az a pillanat, amikor az alkoholista rádöbben, hogy beteg, és senki sem maradt mellette – még nem jött el. És ez a pillanat nehéz órákat hoz majd. Ugyanakkor szükséges.

Ugyanis a Krugman-féle krízismegoldások nem oldják meg a morális krízist. Azt csak a totális csőd, a rémület és a félelem időszakát követő új tendenciák tudják megoldani (az igazságosabb elosztás, a vagyoni különbségek elmosása). Ez az idő, amikor az átlagpolgár ugyanúgy rádöbben, hogy a morális válság milyen következményekkel, milyen fájdalommal jár, mint a politikai elit.

Ám ez az idő, lehet, hogy a kelleténél hosszabb és rettenetesebb lesz – és a menekültválság éppen csak az előszele. Legalábbis Umberto Eco szerint. Aki ezt az elkövetkező rettenetet mintegy két száz évnire saccolta *Öt írás az erkölcsről* (1997) című esszégyűjteményében.

Mit is tehetünk addig?

A *nagy dobás* egyetlen szimpatikus hőse, a kiugrott hipster bankár (Brad Pitt) génkezelés mentes magokat gyűjt, és biogazdaságot tart fenn. Elvonult a világtól. Az erősen autisztikus Mike Burry pedig a vízbe fektette hatalmas tőkéjét. Vagyis Voltaire választát adják a nagy kérdésre. „Il faut cultiver notre jardin.” Művelnünk kell a kertünket. •